

DİNLERİN BULUŞTUĞU NOKTA: ANADOLU*

“The Meeting Point of the Religions: Anatolia”

Ekrem MEMİŞ**

ÖZET

Anadolu, en eski medeniyet merkezlerinden biridir. Anadolu toprakları, tek tanrılı dinlerin doğduğu mekân olmasa da, tek tanrılı dinlerin yayılma alanı bulduğu ve birbirleriyle teması geçtiği topraklardır. Bu buluşmanın önde gelen nedenlerinden biri, doğrudan doğruya Anadolu'nun coğrafi konumuyla ilgilidir.

Anadolu insanı hoşgörülü bir yapıya sahiptir. Çok tanrılı dinlerin yaşandığı dönemlerden kalan bu hoşgörü anlayışı, tek tanrılı dinlerin ortaya çıktığı dönemlerde de devam etmiş, Anadolu insanı Hristiyanlığı, Müslümanlığı ve Museviliği aynı mekân içerisinde yaşatabilme başarısını göstermiştir. Nitekim günümüz Türkiye'sinde bile aynı kent içinde, hatta aynı mahallede camiye, kiliseyi ve havrayı bir arada görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, din, Musevilik, Hristiyanlık, İslamiyet.

ABSTRACT

Anatolia is one of the oldest civilization centrals. Anatolia is not a place where monoteist religions did not appear but the monoteist religions met there. The most important reason of this meeting is the geographical condition of Anatolia.

Anatolia peoples have a tolerant nature. This tolerant mind left from the times of the politeist religions but the same tolerant mind went on during the monoteist religions appeared. Really, the three monoteist religions- Judaism, Christianity and Islam-could be lived in Anatolia side by side. In just the same way it is possible to see the church, the mosque and the sinagog side by side in the same city and even at the same street in present Turkey.

Key Words: Anatolia, religion, Judaism, Christianity, Islam.

* Bu makale, 18-20 Mart 2005 tarihleri arasında Salihli belediyesi ile Egayid Otel yöneticilerinin ortaklaşa tertipledikleri “DİNLERİN BULUŞMASI” konulu seminerde tebliğ olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., AKÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanı A.N. Sezer Yerleşkesi 03200 AFYONKARAHİSAR.

Değerli dinleyenlerim,

“DİNLERİN BULUŞTUĞU NOKTA: ANADOLU” başlıklı tebliğ konusunu rastgele seçmiş değilim. Bunu özellikle vurgulamak istiyorum. Her şeyden önce şunu belirtmek isterim ki, üzerinde yaşadığımız Anadolu toprakları, tek tanrılı dinlerin doğduğu mekan olmasa da, tek tanrılı dinlerin yayılma alanı bulunduğu ve birbirleriyle temasa geçtiği topraklardır. Bu buluşmanın önde gelen nedenlerinden biri, doğrudan doğruya Anadolu'nun coğrafi konumuyla ilgilidir.

Haritaya bir göz atacak olursak, Anadolu'nun Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları tarafından çevrelendiğini ve Asya ile Avrupa kıtaları arasında da bir köprü vazifesi yüklendiğini görürüz. Bu köprü, güneydoğudan Mezopotamya ve Mısır gibi Eski Doğu, batıdan ise Akdeniz medeniyetlerinin oluşturduğu Eski Batı dünyaları tarafından çevrilmiştir. Bu durum, Anadolu'ya bir kültür aracılığı görevi vermiş gibidir.

Gerçekten, tarihin en eski devirlerinden itibaren Anadolu, doğudan ve batıdan birçok kavmin istilasına maruz kalmış, pekçok medeniyete beşiklik etmiştir. Bu yüzdendir ki, Anadolu, Doğu ve Batı kültür unsurlarının içiçe karışıp kaynaştığı bir bölge durumuna gelmiştir. Nitekim, daha MÖ. 3. Binyıldan itibaren değişik kökenli birçok kavmin bir arada yaşaması ve bu durumun asırlarca devam etmiş olması, bunun en güzel ifadesidir.

Anadolu'nun kuzeyi ve güneyi göç yollarına kapalıdır. Çünkü Karadenize ve Akdenize paralel olarak uzanan sıradağlar, kolay kolay geçit vermezler. Bu da, söz konusu yönlerden Anadolu içlerine girmeyi zorlaştırır. Buna karşılık, Anadolu'nun doğusu ve batısı göç yollarına açıktır. İşte bu yüzdendir ki, tarih boyunca Anadolu'ya yapılan göçler, büyük ölçüde, doğudan ve batıdan gerçekleştirilmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak da, Doğu ve Batı kültürleri Anadolu'da buluşmuş, Anadolu potasında karışıp kaynaşmışlardır. Bugün Anadolu toprakları üzerinde yaşayan bizler, Avrupa Birliğine girebilmek için vargücümüzle uğraşyoruz. Ama Avrupa Birliği'nin mevcut üye ülkeleri; **“Türkiye Doğulu bir devlettir ve topraklarının % 90'ı Asya'dadır.”** gibi gerekçelerle Türkiye'yi bu birliğin içerisinde görmek istemediklerini açıkça dile getiriyorlar. Aynı inancı paylaştığımız Ortadoğulu komşularımız ise: **“Türkiye Batı zihniyetine angaje olmuş bir ülkedir”** diyerek bize yabancı gözüyle bakıyorlar.

Peki ama bu durumda biz neyiz? Neciyiz?

Doğulu muyuz yoksa Batılı mı? Bu soruya cevap vermek, gerçekten çok zor. Aslına bakılacak olursa, Anadolu toprakları üzerinde yaşayan bizler, ne Doğuluyuz ne de Batılı. Ama aynı zamanda hem Doğuluyuz hem de Batılı. Aslında bizler, Anadolu insanı olarak, hem Doğuyu hem de Batıyı temsil ediyoruz. Fakat ne yazık ki, coğrafi konumumuzdan kaynaklanan bu

özelliğimizi, özellikle Avrupa ülkelerine bir türlü anlatamıyoruz ya da onlar bizi anlamak istemiyorlar.

Dışarıdakiler, ya da dışarıdan bize bakanlar, bizi anlasalar da anlamasalar da, ortada bir gerçek var: ANADOLU GERÇEĞİ... Bugüne kadar, bu topraklar üzerinde birçok kavim yaşadı. Hattiler, Luwiler, Hurriler, Hititler, Frigler, Urartular, Lidyalılar, Persler, Makedonyalılar, Grekler, Romalılar, Bizanslılar, Türkler ve daha niceleri. Bizanslılar ve Türkler tek tanrılı dinlere mensup oldukları halde, diğer Anadolu kavimleri yaşadıkları dönemlerin gereği icabı çok tanrılı bir din sistemini benimsediler.

Anadolu insanı, çok tanrılı dinlerin yaşandığı dönemde de birbirine hoşgörülü davrandı. Galip gelen taraf, mağlup tarafın tanrılarını reddetmedi. Tam tersine, onları da benimsedi. Zaman içinde onları da panteonuna dahil etti. Anadolu insanı, tek tanrılı dinlere geçildiği zaman da, yine aynı hoşgörüsünü devam ettirdi.

Bilindiği üzere, Hz. Musa'ya indirilen Musevilik tek tanrılı dinlerin en eskisi olmasına rağmen, Anadolu insanı, en son Musevilikle tanıştı. Daha doğrusu, Musevilerle tanıştırdı.

Tek tanrılı dinlerin ikincisi olan hristiyanlığa gelince; hristiyan kelimesi, Yunanca “**khristianos**” sözcüğünden türetilmiştir. Hristiyan dininin kurucusu İsa peygamberin adı, Yunanca metinlerde “**Khristos**” olarak geçer. Bu addan türetilmiş “**khristianos**” sözcüğü de, Khristos'a (İsa'ya) bağlanan, onun yolundan giden kişi anlamına gelir. MS. 1. yüzyıla doğru ortaya çıkan “**khristianos**” sözcüğü, Türkçe'ye “**hristiyan**” biçiminde girmiştir.

Musevilikten sonra ortaya çıkan hristiyanlığın doğup geliştiği topraklar üstünde (Filistin bölgesi) çok önceden doğmuş, benimsenmiş başka inançlar, başka dinler vardı. Hristiyanlıktan önce Filistin bölgesinde yayılmış olan Musevilik (Yahudilik) inancına göre, önemli olan bütün insanlar değil, yalnızca İsrailoğulları ile onların soyundan gelenler ve gelecek olanlardı. Tarihi boyunca komşu kavimlerin saldırılarına maruz kalan İsrailoğulları ülkesi, MÖ. 4. yüzyılın sonlarında yeni bir saldırıya uğradı. Büyük İskender, Anadolu, Mezopotamya ve Mısır'ın yanı sıra, Filistin bölgesini de egemenliği altına aldı. Fakat İsrailoğullarının tek tanrı inancına karşı, Büyük İskender kayıtsız kaldı. İskender'den sonra yerine geçen generalleri de Filistin bölgesi ve burada oturan Yahudilerin inançlarıyla fazla alakadar olmadılar. Durum böyle sürüp giderken, Anadolu, Mezopotamya ve Filistin bölgeleri bu kez de, yine çok tanrılı bir inanca sahip olan Romalılar'ın eline geçti.

İşte bu dönemde Yahudilerin tek tanrı inancı ile çok tanrı Roma inançları arasında bir çatışma baş gösterdi. Romalılar, egemenlikleri altında bulunan kavimlerin inançlarına pek saygılı davranmadıklarından, din çatışmaları ve inanç anlaşmazlıkları, zamanla toplumlar arası çekişmelere, küçük boyutlu savaflara dönüştü. Romalı yöneticiler, bütün yönetim

kurumlarını kendi inanç düzenlerine göre yönetme eğiliminde oldukları için, tektanrıci dine bağlı bölgede kendilerine karşı çıkan ne varsa eziyor, baskı altına alıyor, cezalandırıyor, sürgüne gönderiyorlardı. Kısacası, tektanrıci Yahudiler ülkesinde egemen olan ahlâk anlayışı ile çoktanrıci Roma toplumunun ahlâk anlayışı arasında doldurulamaz boşluklar, büyük çelişkiler vardı. Romalılar, sağlam kurumlara dayanan düzenli yönetime ve doğaya bağlı bir ahlâka inanıyorlardı. Onlar için önemli olan öbür dünya değil, bu dünyanın egemenliği, bu dünyanın düzeniydi; yani inanç ile yönetim birbirine bağlıydı.

Romalılar kendilerini üstün, yönetimi altında bulunanları da aşağı ve köle olarak görmeye alışkındırlar. Bu katı tutum da, egemenlikleri altındaki insanları ezmelerine yol açıyordu. Romalılar yalnızca kendi tanrılarına inanıyor, egemenlikleri altındaki insanları ezmelerine yol açıyordu. Romalılar yalnızca kendi tanrılarına inanıyor, egemenlikleri altındaki Filistin Yahudileri de, Tanrı'nın yalnızca, İsrailoğullarının Tanrısı olduğunu ileri sürüyor, öbür ulusları küçük görüyor, aşağılıyorlardı. Bu konuda Roma'nın inancı ile Yahudilerinki birbirine benziyordu: İki toplulukta da kendinden olmayanları da ezme, köle yapma eğilimi egemendi. Ama egemenlik Romalıların elinde olduğundan, İsrailoğulları dışında kalan toplumlar gibi, İsrailoğullarını da, istedikleri gibi eziyor, çalıştırıyor, köle olarak kullanıyorlardı.

Bu arada, tarihi boyunca sürgünlerde yaşamış, dağınıklık içinde kalmış, farklı ulusların inançlarıyla karışmış bir ahlâk ortamında bulunan Yahudiler, Roma'nın değil, kendi dinlerinin bile buyruklarına aykırı davranmaya, kendi ahlâk düzenlerini kendileri yıkmaya başlamışlardı. Bu tutum, Filistin ve çevresinde bir ahlâk dengesizliği, bir inanç başıboşluğu yaratmıştı. Toplum, alışlagelen ahlâk kurallarının dışına çıkmış, genel geçerliliği olan tek bir ahlâk ilkesi bile kalmamıştı. Tevrat'ın (Eski Ahit) yasakladığı bütün eylemler (zina, hırsızlık, adam öldürme, eşcinsellik, yakınlar arasında evlenme, yalancılık, vurgun vb.) büyük ölçüde yaygınlaşmıştı.

Tevrat'ta bildirilmiş olan, insanları kurtaracak, bu bozuk düzeni düzeltecek, yeryüzünden ahlâksızlığı kaldıracak kimsenin (Mesih) geleceği gün, yeryüzünde insanları mutluluğa kavuşturacak bir devletin kurulacağı gün, yaklaşmış gibiydi.

Filistin toplumu, kendisini Roma'nın baskısından, egemenliğinden yalnızca Tanrının göndereceği bir kişinin kurtaracağına yürekten inanıyorlardı. Bu **“kurtarıcı”**, Tanrının görevlendirdiği bir kimse olacak, kendisini Yahudi toplumunun kurtuluşuna, mutluluğuna adayacak, bütün güçlüklerle göğüs gerecek, acılara katlanacak, sonunda Tanrı'nın yardımıyla yeryüzüne doğruluk, erdem, iyilik, eşitlik, özgürlük getirecek, insanları özledikleri mutluluğa kavuşturacaktı. Ancak Tevrat, bu tanrısal görevlerle donatılan kurtarıcının bir peygamber değil, bir **“kral”** olacağını bildirmişti.

Tevrat'ın bu bildirisine gönül bağlayan aşırı dindar Yahudiler, dünyadan el etek çekmiş, tapınaklara kapanmış, çoktanrıcılığın kötülüğünü, dinsizlik olduğunu, çoktanrıcılığa karşı gelmenin gelecek yaşam için bir mutluluk kaynağı olacağını halka yaymaya başlamışlardı. O çağda Yahudiye bölgesi bu gizemcilerin, dünyadan el etek çekerek halkı çoktanrıcılığa karşı kışkırtan kişilerin en bol olduğu yerdii. Romalı yöneticiler de bu yüzden, baskıyı en çok bu bölgede artırmışlardı.

MÖ.1. yüzyılın sonunda Yahudiye'de gizliden gizliye bir **“kurtarıcı”** nın yakında geleceği söylentileri yayılmaya başlamıştı. Yahudi halkının en aşırı dincileri, en koyu gelenekçileri aracılığı ile yayılan bu söylentiler, kurtuluşu gökten bekleyenlerin ilgilerini belirli bir konu üstünde, Tevrat'ın bildirdiği, **“tanrısal görevli kral”** çevresinde yoğunlaştırmıştı. Ayrıca söylentiler, çoktanrıcı dine bağlı Romalı yöneticilerin kulağına da varıyor, onları tedirgin ediyordu.

Sonunda Romalı yöneticiler, bu söylentileri çıkaranları aratmaya, onları cezalandırmak için kendilerine yakın buldukları kimseleri gizlice görevlendirmeye başladılarsa da, halkın inandığı söylentilerin yayılmasını önleyemediler; beklenen kurtarıcının yakında geleceği inancı, gün geçtikçe güçlenmeye başladı.

Beklenen kurtarıcının İbrani dilinde **“kutlanmış”**, **“arınmış”** anlamına gelen adı **“Maşiah”** (Mesih), Tevrat'ta belirtilmişti. Ama Mesih, Tevrat'a göre kutsal görev verilmiş bir kişi, bir kraldı. Oysa Yahudilerin bir bölümü, gelecek kurtarıcının bir peygamber olacağını düşünmeye başlamışlardı.

Gelecek kurtarıcının bir **“kral”** olacağına inanan Yahudiler ile peygamber olacağını ileri süren Yahudiler arasında, yavaş yavaş bir anlaşmazlık ortaya çıkmaya başladı (ileride **“Kurtarıcı”** nın ölümüne yol açan da, bu ilk anlaşmazlık olacaktı. Gelecek kurtarıcının **“peygamberliğini”** ileri sürenlerden aşırı dinci Yahya, Yahudiye'de Yahudilere beklenen kurtarıcının dünyaya gelmiş olduğunu, yakında ortaya çıkıp, insanlara doğruluk, erdem, iyilik yollarını göstereceğini, onları kurtaracağını, bu kurtarıcının Tanrı'nın görevli kıldığı bir **“peygamber”** olduğunu açıklamaya koyuldu.

Yahya'nın yaydığı söylentilerin halk içinde iyice yerleşmesinden az sonra, Tiberius'un imparatorluğunun 15. yılına doğru, İsa, Yahudiye'de ortaya çıkıp, peygamberliğini açıkladı.

Baskıdan yılmış, toplumsal sarsıntılardan bunalmış, çöküntüden ezilmiş Yahudi halkı, İsa'nın ortaya çıkışını, Tevrat'ın bildirdiği nitelikte bir, **“kurtuluş olayı”** diye yorumladı ve yavaş yavaş yeni peygamberin çevresinde toplanmaya başladı. İsa o sırada çok gençti: çevresinde toplananların tümü ondan yaşlıydı. Bu dönemde ona en çok Vaftizci Yahya yardımcı oluyor; bütün Yahudi halkını kurtaracak, tanrısal görevlerle donatılmış kişinin bu genç adam olduğunu her yerde anlatıyordu.

İsa 30 yaşına yaklaştığında Tanrı'nın görevlendirdiği bir **"peygamber"** olduğunu kendisi açıklamaya, çevresinde toplananlara anlatmaya başladı. Vaftizci Yahya, daha önce halkı yeterince aydınlatmış olduğundan, İsa, peygamber olarak, kendisini zaten bekleyen, görevini, kurtarıcı niteliğini bilen kimselere sesleniyor, onlara Tanrı'nın buyruklarını, kendisini göndermekteki amacını açıklıyordu. Önce Celile (Galile) kentine giden İsa, orada kendisini bekleyip çevresinde toplananlara **"peygamber"** olduğunu, Tanrı'nın kendisini acı ve sıkıntı çeken, tutsak, düşkün, hasta, yoksul insanları kurtarmak, mutluluğa ulaştırmak için görevlendirdiğini söylemeye, bu konuda **"vaazlar"** vermeye başladı. Bu tür bir kişinin geleceğini zaten Tevrat'tan bilen Yahudiler, sözlerine hemen inandılar. Daha sonra Kudüs'e giden İsa, orada da Vaftizci Yahya'nın bildirdiği bir kurtarıcı, bir peygamber olarak karşılandığını görünce, Tanrı elçisi olarak geldiğini açıkladı. (bildirisine **"müjde"**, **"bildiri"**, **"haber"** anlamına gelen Yunanca **"Evangelion"**, Arapça **"İncil"** adı verildi). İsa, peygamber olarak ortaya çıktığı ilk günlerde, Tevrat'taki **"Tanrı Devleti'ni kuracak kurtarıcı kral"** sözlerinden yararlanarak, Yahudi ulusunun anlayışı, inancı, gelenekleri doğrultusunda konuşmalar yapıyor, Yahudiliği ve Musa'nın bildirimlerini kendi anlayışlarına göre yorumlayan din adamlarıyla çelişkiye düşmekten kaçınıyordu. Önceleri bir **"peygamber"** olduğunu, insanlara doğruyu, güzeli, iyiyi, erdemi göstermekle görevli olduğunu söylüyor, ama bu insanların kimler, hangi halk olduğunu açıklamıyordu. Bununla birlikte, çevresinde toplananların çoğaldığını, gücünün arttığını, sözlerinin etkili olduğunu gördükçe, yavaş yavaş gerçek düşüncelerini, görüşünü açıklamaya başladı. Bir Yahudi olması, çevresinde Yahudilerin toplanması, Yahudi halkının **"özel"** bir kurtarıcısı olduğu inancını güçlendirdi ve kolayca yayılmasını sağladı. İlk konuşmalarında yoksulluktan, eziklikten, baskıdan, ahlâksızlıktan söz etmekle birlikte, vermesi gereken asıl mesajları açıklamıyor, bazı konuları üstü kapalı anlatıyordu. Ancak İsa, yandaşlarının arttığını görünce, ilk günlerdeki çekingenliğini, üstü kapalı konuşmalarını bırakıp, düşüncelerini açık açık söylemeye başladı.

İsa, insanları kardeşliğe, barışa, eşitliğe, doğruluğa, iyiliğe çağırıyor, Tanrı'nın buyruklarının yerine getirilmesini istiyor, savaşların, vurgunların, haksızlıkların ortadan kalkmasını diliyordu. Bu sırada da, kendi adına değil, Tanrı adına, kendisini görevlendiren yüce varlık adına çağrıda bulunduğunu bildiriyordu.

Kudüs'te verdiği vaazlarda görevini daha kesin bir dille, daha açık bir söyleyişle, bütün sınırlarını belirleyerek açıklamaya başlayan İsa, artık kendisini, Tanrı yasalarının uygulayıcısı, son peygamber olarak tanıtmaya koyulmuştu. Tevrat'ın, geleceğini kapalı bir dille, bir kral olarak bildirdiği görevlinin kendisi olduğunu, kişiliğinde peygamberlik ile krallığın birleştiğini ileri sürmekteydi. Bu krallık, tanrısal ülkenin, öbür dünyanın gerektirdiği gerçek bir krallıktı; sonsuzdu; sınırsızdı; madde dünyasıyla

bağlantısı yoktu. Söz konusu tanrısal ülkenin yurttaşları, Tanrı'ya inananlar olacak, aralarında soy sop ayrılığı bulunmayacaktı. Kutsal Kitap'ın buyruklarını (kendisinin açıkladığı biçimde) uygulayan, yerine getiren bütün inananlar, bu tanrısal ülkede kardeşlik, eşitlik, erdem içinde yaşayacaklardı; önderleri, yöneticileri, yalnızca Yüce Tanrı olacaktı. Tanrı bir halkın, bir ulusun değil, bütün insanların Tanrı'sıydı; insanların atası (babası) durumundaydı. Onun katında ayrılık, başkalık yoktu. Bütün ayrılık, inananlarla inanmayanlar arasındaydı.

İsa'nın bu vaazları, çevresinde toplananlar tarafından daha geniş bir alana yayılıyor, onu dinleme imkanı bulamayanlara, uzak komşulara aktarılıyor, yeni bir inanç geleneği yaratılıyordu: İsa, bir peygamber olarak, bu bildirilerin arkasında kalmış, gerçek varlığı gün geçtikçe efsaneleşmiştir; konuşanın bile İsa değil, Tanrı'nın kendisi olduğu inancı yayılmış, Tevrat'ta geçen, **“yönetici”**, **“efendi”** anlamındaki **“Rab”** sözü, zamanla **“Baba”** anlamına dönüşmüş, bu nedenle İsa, **“Tanrı'nın Oğlu”** olarak bilinmeye, saygı görmeye başlamıştır. İsa, kendisinin, **“bir”** olduğunu ileri sürmüş, tanrısal nitelikler, yetenekler taşıdığını göstermek için yüce güçlerle donatıldığını ortaya atmıştır. İlk yıllarında kırkı bulduğu söylenen, sonradan **“mucize”** diye adlandırılan bu **“yüce güçler”** arasında hastaları iyileştirmek, körlerin gözlerini açmak, ölüleri diriltmek gibi olağanüstü nitelikte olanları vardır.

İsa'nın gerçek kişiliğine gelince; tarih kaynakları İsa'nın kimliği, kişiliği konusunda kesin bilgi vermemektedir. Yaşadığı, peygamberliğini ortaya attığı, bu yüzden çarmıha gerilerek öldürüldüğü söylenen dönemden kalma belgelerde, onunla ilgili belge yoktur. Bu konudaki bütün bilgiler, İsa'nın en yakın 12 arkadaşından, yani din tarihinde **“HAVARİLER”** adı verilen kimselerin topladıkları anılardan ve anlattıklarından öğrenilmektedir.

Kesin olan, Yahudiye'de Celile bölgesinde küçük Nâsıra (Nazareth) kasabasında doğmuş, yoksul bir Yahudi çocuğu olduğudur.

Dinler tarihine göre, gerçek bir kişidir; peygamberdir. Ama, **“Tanrı'nın Oğlu”** olduğunu, **“havariler”** adı verilen yakın arkadaşlarına açıklaması, Yahudiliğe göre suç olduğundan, ayrıca **“Tanrı ile ben biriz”** demesi de Tevrat'ın özü ile çeliştiğinden, dine aykırı bu sözleri ve tutumu yüzünden Yahudi din adamları tarafından dizensizlikle suçlanmış ve tutuklanarak, Roma Valisi Pontus Pilatus'a gönderilmiş, valinin, kölelere uygulanan çarmıha gerilerek öldürülme cezasına çarptırması üzerine, elleri bağlanıp, geriyeceği çarmık sırtına yüklenerek, Golgotha tepesine (Kudüs yakınında) çıkarılmış ve orada çarmıha gerilmiştir (MS. 29'a doğru).

İsa'nın ölümünden sonra, İsa'nın dinini yayma görevini havarileri üstlenmiştir. Bu arada hemen şunu belirtelim ki, din tarihinde havari kavramı İsa'yla ortaya çıkmıştır. Düşüncelerini yayma konusunda ona yardım eden, onun söylediklerini (vahiylere) olduğu gibi öğrenen, saklayan havariler 12 (Oniki) kişidir. Sayılarının oniki olması, bir rastlantı değildir. Gerçek

Tevrat'ta, gerek Tevrat'ın kaynağı olan Eskiçağ inançlarında, Mezopotamya, Mısır, Anadolu halkları arasında, oniki sayısının kutsal sayıldığı bilinmektedir. Aslında, İsa'nın çevresinde toplananların sayısının daha fazla olduğu düşünülmeyle birlikte, İncil'de yalnızca Oniki havarinin adı belirtilmiştir. Bu oniki kişi şunlardır:

Petrus (Yunus oğlu Simun), Andreas (Petrus'un kardeşi), Yakup (Bu adı taşıyanların ilki olduğu için **"Büyük Yakup"** denir), Yuhanna (Zemedi'nin oğlu), İsa Phillippus (Filippus), Bartholomaeus, Matta, Thomas, Yakup (Alteoğlu, **"Küçük Yakup"** denir), Simon, Yahuda (Yakup'un oğlu;Taddeus denir), Yahuda İskariyot (**"hain Yahuda"**)

İsa'nın çevresinde toplanan, onu **"Tanrı'nın oğlu"** diye yücelten bu oniki kişi, yaşadıkları çağın bilgisiz, yoksul, Taberiya gölünde balıkçılık vb. işlerle geçinen, birkaçı da Vaftizci Yahya'nın yetiştirdiği cahil kişilerdi. Onları etkileyen yalnızca İsa'nın kişiliği, sözleri, davranışları ve bir de Vaftizci Yahya'nın İsa adına yaptığı konuşmalardı. Kendilerini İsa'ya adanmış, onun yolundan gitmeyi bir din olarak benimsemiş, onun doğüstü güçlerle donatıldığına inanmış insanlar olan havariler, İsa'nın Celile çevresinde, özellikle Taberiye gölü kıyılarında verdiği ilk vaazlardan başlayarak ona inanmışlar ve onun öldürülmesinden sonra da İsa'nın inancını yaymak için dört bir yana dağılmışlardır. Ancak, Oniki havariden biri olan Yahuda İskariyot İsa'ya ihanet ettiği ve çarmıha gerilmesine neden olduğu için havariler topluluğundan kovulmuş, onun yerine, sağlığında İsa'yı tanıma şerefine erişen ve onun toplantılarına katılan Matta, havariler arasına alınmıştır. Bir süre sonra, Şam yolunda İsa'nın görünerek yetki verdiği ileri sürülen Paulus (Pavlus) ile İsa'nın göğe yükselmesinden sonra dinine giren Barrabas da, havariler arasına katılmıştır.

Yeni havarilerden Paulus'un, hristiyanlığı, Anadolu topraklarında yaymaya çalışması, üzerinde durulması gereken önemli konulardan biridir.

Aziz Paulus diye de anılan havari, az önce de ifade ettiğimiz gibi, İsa'nın ölümünden sonra havariler arasına katılmıştı. Tarsus doğumlu bir Yahudi olan Paulus'un gerçek adı Saul'du. Çağının bütün Tarsus'luları gibi o da Roma devleti yurttaşlığına sahipti. Din öğrenimi görmek için Kudüs'e gitmiş ve gençlik yıllarını orada geçirmişti; önce hristiyanların can düşmanı olmuş, onların öldürülmesi için çalışmış, fakat daha sonra kendisi de hristiyan inancını benimsemişti. Benimsemekle de kalmamış, tanrı'nın onu, hristiyanlığı yaysın diye görevlendirdiğine inanmıştı. (Bkz: Resullerin İşleri IX 1-19).

Saul, yeni adıyla Paulus, İsa'nın ölümünden sonra, kendiliğinden üstlendiği hristiyanlığı yayma görevini yerine getirmek için, Seleukeia Piereia (Samandağ) üzerinden Kıbrıs'a, Kıbrıs'ın Pabhos (Baf) limanından Anadolu'ya Antalya Ovası'ndaki Perge'ye; oradan Pisidia Antiokheia'sına (Yalvaç'a) İkonion'a (Konya), yakındaki Lykaonia kentlerinden Listra / Hatunsaray ve Derbe'ye (Derbe'nin Karaman-Ereğli yolu üzerinde,

Karaman yakınında, Kerti Höyüğü'nde bulunduğu sanılıyor; görünür kalıntısı tespit edilememiştir) geldi. Bunların bazısına yeniden gidip gelerek Antalya Ovasına indi, önce Perge'ye sonra Attaleia/Antalya'ya gitti, Kudüs'e döndü. Kudüs'teki ilk hristiyanlar, Paulus'u din yayma göreviyle Antakya'ya gönderdiler. Paulus'da Antakya'da iken, kendi kendine, daha önce gittiği kentlerde edindiği din kardeşlerini yeniden görmek kararını aldı; Kilikya üzerinden geçti, Lykanonia kentleri Derbe ile Lystra/Hatunsaray'a yeniden uğradı; Phrygia, Galatia, Mysia üzerinden Troas'a vardı. Buradan deniz yoluyla Samothrake/Semadirek adası üzerinden Makedonya'ya, oradan Yunanistan'a gitti. Yunanistan dönüşünde, deniz yoluyla Ephesos/Selçuk'a ve oradan Filistin'e geçti.

Paulus, Filistin'den yine Antakya'ya gitti, sonra oradan da ayrılıp üçüncü büyük gezisine çıktı; Galatia ve Phrygia'yı gezdi, Ephesos'a (Selçuk/Efes) geldi. Burada, Artemis heykelleri yapımcısı Demetrios adlı biri, yeni bir din yayılırsa kendi kazancı azalacağı için, halkı kışkırttı; halk tiyatrodan toplandı: **“Ephesos'luların Artemisi uludur!”** diye bağırıp çağırdı, kargaşa çıktı. Paulus, Ephesos'tan gemiyle ayrılıp Makedonya üzerinden Yunanistan'a geçti. Üç ay kadar orada kaldı, Makedonya'nın Philippi kentinin (Drama ile Kavala arasındaydı) iskelesi durumundaki yerden gemiye binip beş günde Troas'a (Çanakkale bölgesi) geldi. Paulus, deniz yolculuğunu Midilli, Sakız, Sisam, Miletos'a uğrayarak sürdürdü; bu kez Ephesos'a gidemedi. Miletos'tan sonraki uğrama limanları Kos/İstanköy, Rodos ve Likya'da Patara (Eşen çayı ağzında bir kent) oldu. Bu sonuncu limanda, Fenike'ye giden bir gemi buldu ve bu gemiye binerek Filistin'e döndü. Paulus, daha sonra tutuklanarak Roma'ya götürüldü.

Görülüyor ki, Tarsuslu vatandaşımız Aziz Paulus'un hristiyanlığın yayılması yolunda önemli hizmetleri olmuştur. Nitekim, onun bu yoğun çabaları sonunda ilk kiliseler Anadolu toprakları üzerinde kurulmuştur. **“Apokalypsis'in 7 kilisesi”** diye anılan ilk kiliselerin kurulduğu 7 kentin adı, Yuhanna İncili'ne eklenmiş metinde bir bir sayılmaktadır.

Bu kentler; Ephesos/Selçuk, Smyrna/İzmir, Bergama, Thyateira/Akhisar, Sardes/Salihli, Philadelphia/Alaşehir, Denizli ile Pamukkale arasında Lykos/Çürüksu kıyısındaki Laodikeia idi. Antakya inananlar topluluğu örgütü de, aynı yüzyılda, MS. 1. yüzyılda kuruldu. Yeni inanç Anadolu'ya, Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı büyük kentlerden giriyor ve önce oralarda yayılıyordu. Gerçekten, bu ilk dönemde hristiyanlık, içerik bakımından, Yahudi dininin bir mezhebinden başka bir şey değildi.

MS. 111–113 yılları arasında Anadolu'nun Bithynia eyaleti valiliğini yürüten Genç Plinius, Roma imparatoru Traianus'a yazdığı mektupta, atalardan kalma inanca artık değer verilmediğinden hristiyanlığın pek yayıldığından yakınıyordu. Ancak, hristiyanlığın imparatorlarca benimsenmesinden ve hatta devlet dini olmasından sonra bile, çoktanrılı inanç, Anadolu'nun bazı yörelerinde yüzyıllarca dayanabilmiştir. Örneğin

Edessa/Urfa, halkı, hristiyanlığa ilk bağlanan Anadolu kent halklarından iken, onlarla hiç geçinemeyen Karrhai / Harran halkı, Emeviler egemenliğine kadar, çok tanrılı inanca bağlılıkta direnmiştir.

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, zaman zaman direnenler olsa da, Anadolu coğrafyası, hristiyanlığa kucak açan ilk coğrafyalardan biridir. İlk kiliselerin Anadolu toprakları üzerinde kurulması, bunun en açık delilidir.

Anadolu insanı, İslâm dinine karşı da aynı hoşgörüyü göstermiştir. Selçuklu Türkleri, 11. yüzyıldan itibaren Anadolu topraklarını fetihlerle ele geçirmeye başlayınca, bu topraklar üzerinde yaşayan halkları da kendi dinlerine davet etmiş, kabul etmek istemeyen halklara ise vergi ödemek şartıyla eski dinlerini ve inançlarını özgürce yaşama hakkını tanımıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun üç kıtaya egemen olduğu dönemde de aynı hoşgörü devam etmiş, Osmanlı sultanları, toprakları üzerinde yaşayan bütün halklara, dil, din, etnik yapı farkı gözetmeksizin eşit muamele etmişlerdir. Bu arada, birçok Avrupa ülkesinden kovulan Yahudiler de Osmanlı padişahı II. Bayezit tarafından kucak açılmış, aynı politika diğer Osmanlı padişahları tarafından da benimsenerek Avrupa'dan kaçan Yahudiler Osmanlı topraklarına yerleştirilmiş, kendilerine vatandaşlık hakkı tanındığı gibi, dillerini rahatça konuşabilme, ibadetlerini özgürce, yapabilme hakları da tanınmıştır. İşte bu yüzdendir ki, yaklaşık 500 yıl Osmanlı himayesinde yaşayan Yahudiler, 1948 yılında kendi devletlerini kurmalarına rağmen, Türkiye'yi halâ ikinci vatanları olarak görmekte, Türklere karşı sempati duymaktadırlar.

SONUÇ

Bütün bu bilgiler ışığında sonuç olarak denilebilir ki, Anadolu toprakları, tarihin en eski devirlerinden itibaren birçok medeniyete beşiklik etmiş, dil, din ve ırk farkı gözetmeksizin pek çok millete kucak açmıştır. Çok tanrılı dinlerin yaşandığı dönemlerden kalan hoşgörü anlayışı, tek tanrılı dinlerin ortaya çıktığı dönemlerde de devam etmiş, Anadolu insanı hristiyanlığı, müslümanlığı ve Museviliği aynı mekân içerisinde yaşatabilme başarısını göstermiştir. Nitekim günümüz Türkiye'sinde bile aynı kent içinde, hattâ aynı mahallede camiye, kiliseyi ve havrayı bir arada görmek mümkündür.